

Suomalaisten murreasenteista

1. Taustaa

Kielellisten asenteiden¹ tutkimus alkoi varsinaisesti 1960-luvulla, ja se pohjautuu alkuaan sosiologiseen ja sosiaalipsykologiseen asennetutkimukseen. Asenteet ovat nousseet esiin erityisesti sosiolingvistiisessä tutkimuksessa, koska niiden katsotaan vaikuttavan kielenkäyttöön. Tutkimus on viime vuosikymmeninä laajentunut monelle taholle, ja myös näkökulmat ja menetelmät ovat monipuolistuneet. Dialektologit ovat kehittäneet kansanlingvistiikaksi nimettyä tutkimussuuntaa, ja perinteisten sosiolingvistiikassa käytettyjen metodien rinnalle on tullut myös diskursiivinen asennetutkimus.

Suomessa kielellisten asenteiden tutkimus on alkanut vähitellen 1970-luvun lopun sosiolingvistiisistä hankkeista. Nykysuomalaisen puhekielen murroksen tutkimushankkeessa (NPM 1976–1979) ei varsinaisesti selvitelty vielä asenteita, mutta yksilohaastatteluihin sisältyi kysymyksiä omasta kielenkäytöstä, tilannevaihtelusta, murre-eroista jne., ja lisäksi toteutettiin eräitä muitakin kyselyjä (Mielikäinen 1981; Salomaa 1981). Helsingin kaksikielisyystutkimuksessa kielen valinta ja tilanteinen käyttö, kielitaito sekä asenteet kieliin ja kieliryhmiin olivat olennainen osa analyysia (Paavola 1987). Helsingin muuttaneiden savolaisten ja eteläpohjalaisten murteen muuttamista käsittelevässä tutkimuksessa kielenkäyttö oli samoin haastattelujen tärkeä teema (Nuolijärvi 1986, 23, 178–179).

Tässä artikkelissa käsittelemme asennetutkimuksen näkökulmia ja metodeja erityisesti suomen murteisiin kohdistuvien tutkimusten valossa. Esittelemme joitakin havaintoja ja tuloksia (tutkimusesimerkit sisennetty) runsaan kahden vuosikymmenen aikana toteutetuista kyselyistä, haastatteluista ja tes-

¹ Käytämme tässä artikkelissa termiä *kielellinen asenne* (vrt. PS *kielellinen* 'kieltä koskeva'), joka on tullut suomalaisen sosiolingvistiikkaan jo 1980-luvulla (esim. Salomaa 1981, Nuolijärvi 1986, Paavola 1987, myös Pälli 1999). Englantisisessä tutkimuksessa englannin kielen *language attitude* on korvattu myös suoralla käännöslainalla *kieliasenne* (esim. Kalaja – Hyrkstedt 2000).

teistä, joissa on kokeiltu erityyppisiä aineistonhankintamenetelmiä, ja pohdimme samalla näihin liittyviä ongelmia. NPM:n Jyväskylän osatutkimuksessa nauhoitettiin perusaineiston lisäksi lyhyet teemahaastattelut kolmelta eri ammattiryhmältä, joissa kussakin oli kahdeksan naista ja kahdeksan miestä (JyY 1979). Edelleen eri oppilaitoksissa opiskelevilta kyseltiin lomakkeiden avulla subjektiivisia arviointeja eri murteista (JyY 1980–82). Uudempaa aineistoa on Jyväskylässä hankittu mm. puhekieltä käsittelevillä kursseilla ja praktikumtöinä. Suomen kielen opiskelijat ovat saaneet esittää kirjallisesti käsityksiään murteiden ja murrepiirteiden kauneudesta, humoristisuudesta jne. (JyY 2000, 2001), ja kotitehtävinä he ovat kyselleet mm. kielimuodoista käytettyjä nimityksiä ja piirittäneet länsisuomalaisilla tuttavillaan kartoja suomen murteista (JyY 2002).

Joensuun yliopiston suomen kielen opiskelijat toteuttivat alueellisen variaation tutkimusmenetelmien kursseilla vuosina 1998 ja 2000 laajan murrekyselyn (JoY 1998, 2000). Siinä haastateltiin kaikkiaan 84:ää 20–30-vuotiasta nuorta. Kyselyyn osallistumisen edellytyksenä oli, että vastaajalla oli selvä murretausta. Enemmistö (79 %) oli kotoisin itämurteiden alueelta. Valtaosa haastatelluista oli opiskelijoita, mutta heillä ei ollut korkeakoulutasoista kielitieteellistä koulutusta. Haastatteluun kuului useita osioita. Ensiksi koehenkilöt saivat laatia kartan suomen murteiden ryhmityksestä sellaisena, kuin he sen käsittivät. Karttapohjaan oli merkitty Suomen pitäjien rajat. Karttatehtävään kuului myös murreryhmien nimeäminen ja niiden luonnehtiminen tyypillisimpien kielenpiirteiden mukaan. Luonnehdinnat olivat suullisia, ja haastattelijoina toimivat opiskelijat merkitsivät vastaukset muistiin. Toisena tehtävänä oli asettaa lomakkeella aakkosjärjestyksessä mainitut 17 vähintään 30 000 asukkaan suomalaista kaupunkia yleiskielisyysjärjestykseen. Lisäksi nuoria pyydettiin kertomaan, missä päin Suomea puhekieli oli heidän mielestään kauneinta, missä virheettömintä ja missä ruminta. Nuorilta tiedusteltiin myös oman ja vieraan murteen rajaa sekä havaintoja tiedotusvälineiden kielestä ja käsityksiä omasta puhekielestä.

Käytämme esimerkeissämme kaikkia edellä mainittuja Jyväskylän ja Joensuun aineistoja. Lisäksi hyödynnämme joitakin tähän mennessä valmistuneita opinnäytetöitä. Osa aineistostamme on koemielessä ja opetustarkoituksessa – esimerkiksi suomen kielen kursseilla – kerättyä, ja osassa tulosten yleistettävyyttä heikentää se, että aineisto keskittyy itäsuomalaisten ja nuorten informanttien vastauksiin. Karttamateriaalia on tosin laajennettu niin, että Jyväskylässä opiskelevat piirättivät murreryhmäkartoja nimenomaan länsisuomalaisilla koehenkilöillä (29 karttaa). Seuraavassa esitettäviin tuloksiin kaivataan silti laajempaa alueellista näkökulmaa: helsinkiläisten ja muiden kaupunkilaisten, eteläsuomalaisten ja länsisuomalaisten asenteet ja käsitykset voivat muuttaa kyselyjemme pohjalta syntyvää kuvaa.

2. Asenteet ja niiden tutkiminen

Asenne on käyttäytymistieteissä määritelty monin eri tavoin, ja määritelmät vaihtelevat mentalistisista behavioristisiin. Mentalistisen näkemyksen mukaan asenne on mentaalinen tila, taipumus tai alttius suhtautua johonkin tietyllä tavalla, yleensä positiivisesti tai negatiivisesti. Näin ymmärrettyjen asenteiden tutkimuksessa on ongelmana se, miten niistä voidaan hankkia luotettavaa, analysoitavaa aineistoa. Behavioristisessa näkemyksessä korostuu asenteen reaktiivinen luonne, siis se, että asenne ilmenee myös käyttäytymisessä; tällöin myös tutkimus keskittyy ulkoiseen käyttäytymiseen. (Agheyisi – Fishman 1970, 138; Deprez – Persoons 1987, 125.) Diskurssintutkimuksen näkökulma asenteisiin on konstruktivistinen. Sen mukaan asenteet tuotetaan kielenkäytöllä, ja ne ovat siis kielellistä ja sosiaalista toimintaa. Tutkimusaineistoksi sopivat näin ollen vain aidot diskurssit. (Ks. Kalaja 1996; Pälli 1999; Kalaja – Hyrkstedt 2000.)

Asenteiden määrittelyssä on pohdittu mm. niiden rakennetta, alkuperää ja funktiota, ja näillä ulottuvuuksilla on merkitystä myös kielentutkimukseen (Deprez – Persoons 1987). Rakenteesta on esitetty erilaisia malleja, ja yleisen näkemyksen mukaan asenteet koostuvat kolmesta komponentista. Kognitiivinen komponentti koskee tietoa, siis esimerkiksi käsityksiä, joita ihmisillä on erilaisista kielimuodoista, kielen jakautumisesta murteisiin, kielenpiirteistä jne. Evaluoiva (emotionaalinen, affektiivinen) komponentti on puolestaan tutkimuksen kohteena, kun kielenkäyttäjät arvioivat kielimuotojen tai kielenpiirteiden esteettisyyttä, mieluisuutta jne. Konatiivinen (toiminnallinen) komponentti liittyy käyttäytymiseen, siis siihen, miten asenteet vaikuttavat kielenkäyttöön, esimerkiksi erilaisten kielenkäyttötapojen tavoitteluun ja toisten kartteluun tai tilanteiseen vaihteluun. (Agheyisi – Fishman 1970, 138–140.)

Alkuperältään asenteet eivät ole synnynnäisiä, vaan opittuja, ja niiden oppiminen kuuluu olennaisena osana lapsen ja nuoren sosiaalistumiseen. Kielellä on sosiaalistumisessa keskeinen rooli, ja kielenkäyttöön liittyvät mallit, arvot ja asenteet omaksutaan usealta eri taholta, kuten vanhemmilta ja suvulta, koulusta ja työympäristöstä, ystäväpiiristä sekä tiedotusvälineistä. (Andersson 2001, 30.) Asenteiden funktioita ovat hyötytavoite, siis välineellisyys, oman ympäristön hahmottaminen ja ymmärtäminen, minäkuvaan ja identiteettiin liittyvä affektiivinen puoli sekä itsepuolustus eli oma asema suhteessa muihin. (Ks. Deprez – Persoons 1987, 128–130.)

Kielentutkimuksessa asenteen käsite on ymmärretty melko väljästi, ja tutkimuksen kohteina ovat olleet kielen valinta monikielisissä yhteisöissä, murrevaihtelut, tilanteinen ja sosiaalinen vaihtelu jne. Sosiolingvistit ovat käyttäneet tiedonkeruussaan mm. kuuntelutestejä, lomakekyselyjä ja nauhoitettuja haastatteluja. Kuuntelutesteissä koehenkilöt ovat saaneet arvioida lyhyiden ääninäytteiden perusteella kielenkäyttöä ja kielenkäyttäjää, puheen murteelli-

suutta ja yleiskielisyyttä tai puhujan sosiaalista taustaa. Arvioinnissa on käytetty erityyppisiä asteikkoja. Suomessa on Leena Salomaa soveltanut kielenäytetestiä kirjallisena: hän on laatinut postikyselyn litteroiduista Turun puhekielen näytteistä ja kysynyt lomakkeessa kielenkäyttäjien ikää, koulutusta ja sosiaalista asemaa sekä arviointiperusteita (1981). Salomaan mukaan kirjallisen kyselyn etuna on yhdenmukaisuus, taloudellisuus ja tavoitavuus, samoin se, että haastattelija ei pääse vaikuttamaan vastaamiseen. Vastaajat eivät myöskään voi tukeutua paralingvistisiin muuttujiin, varsinkaan puhujan ääneen. (Mts. 52–53, 55.) Sen sijaan Salomaa ei ole pohtinut sitä, miten vaikeaa kirjoitettua murretta on lukea, kun siihen ei ole tottumusta, ja mitä tämä vaikuttaa tuloksiin. Seuraavat esimerkit havainnollistavat murteen lukemisen hankaluutta:

Alavutelaiset koululaiset saivat tehtäväkseen kääntää yleiskielelle muutamia sanomalehdestä poimittuja murteellisia virkkeitä (Kamkeris 2002). Tehtävässä analysoitiin eteläpohjalaisten äänne- ja muotopiirteiden sekä muresanojen tuntemusta. Käännökset antavat joitakin viitteitä murteen lukemisen vaikeudesta. Peruskoulun seitsemäs- ja kahdeksaluokkalaiset assosioivat oudot sanat tai muodot helposti muihin samankaltaisiin sanoihin, ikään kuin olisivat vain lukeneet väärin: *sarattaa* 'sadatella, kirotta' tulkittiin sairastamiseksi, *eheroottaa* 'ehdottaa' erottamiseksi. Samanlaisia havaintoja (Kalliola 2002) on myös pieksämäkeläisten peruskoululaisten kääntämistä murreteksteistä. Seitsemäsluokkalaiset lukivat savolaisen katekismuksen katkelmista sanan *huokuva* 'elävä ihminen' *huonoksi kuvaksi*, ja ilmaus (*sillä*) *pettykillä* '(sillä) perusteella' sai sellaisia vastineita kuin *pyykillä* ja *pettyneillä*.

Erityyppisiä asteikkoja käytetään myös kirjallisissa lomakekyselyissä. Usein mainittu metodi on Osgoodin semanttinen differentiaali, jolla mitataan käsitteiden, tässä tapauksessa kielimuotojen tai kielenpiirteiden, affektia (esim. kaunis – ruma), vahvuutta (esim. vahva – heikko) ja aktiivisuutta (esim. nopea – hidas; ks. Osgood ym. 1957, 36–39). Ns. Likertin asteikolla on taas kysely vaihtoehtoja ja väittämiä mm. omasta kielenkäytöstä ja eri kielimuotojen tilanteisesta vaihtelusta. Samallakin lomakkeella voi kysellä käsityksiä eri tavoin; asteikkojen ja vaihtoehtokysymysten lisäksi kyselylomakkeissa on usein myös avoimia kysymyksiä (esim. Hultgren 1978; Hammermo ym. 1981). Täytettävillä lomakkeilla saadaan nopeasti paljon aineistoa, jota pystytään analysoimaan kvantitatiivisesti. Esimerkiksi kouluista ja muista oppilaitoksista on helppo kerätä tietoja suuriltakin nuorisoryhmiltä. Vastausten luotettavuus voi sen sijaan kärsiä, jos informantit vastaavat puolipakosta kaikkiin kohtiin, vaikka heillä ei olisi selvää mielipidettä. Toiseksi kyselyihin saataan ohjeista huolimatta suhtautua kuin kokeisiin tai tentteihin eli niiden arvellaan mittaavan osaamista. Yksi vaara on se, että vastauksissa hyödynnetään kyselyn osioita poimimalla kielimuotojen nimityksiä, kielenpiirteitä yms. eri kohdista.

Suomen kielen opiskelijoille tehtiin puhekielen vaihteluja käsittelevällä kurssilla kahtena peräkkäisenä vuonna samantapainen kirjallinen kysely murteista (JyY 2000, 2001). Lomakkeessa pyydettiin mainitsemaan jokin kaunis, ruma, huvittava jne. murrepiirre. Ensimmäisellä kerralla pyyntöä ei tarkennettu mitenkään, ja tällöin kaikki vastasivat lähes poikkeuksetta kaikkiin kohtiin. Toisena vuonna ohjeessa kehoitettiin vastaamaan vain, jos opiskelijalla oli asiasta selvä mielipide, ja nyt kyselyn kaikkiin kohtiin jäi aukkoja.

Edellä mainitussa eteläpohjalaisten koululaisten käännoستهتävssä (Kamerkeris 2002) oppilaita pyydettiin lopuksi luettelemaan tuntemiaan tai kuulemiaan murre sanoja. Tässä tehtävässä jotkut poimivat omien havaintojen lisäksi sananmuotoja suoraan käännettävistä virkkeistä.

Nauhoitetut teemahaastattelut ja avoimet haastattelut ovat asenteiden tutkimisessa työläimpiä ja hitaimpia, mutta niillä saadaan luotettavampia vastauksia kuin lomakkeilla. Haastatteluja voi analysoida ja tulkita monipuolisemmin, myös kvalitatiivisesti, ja lisäksi niistä voi tarkastella asenteiden ilmaisemista. Diskurssintutkijat ovat kritisoineet sociolinguistien epäsuoria tutkimusmenetelmiä, varsinkin kuuntelutestejä, ja korostaneet suorien menetelmien ja aitojen tekstien, kuten lehtikirjoitusten, keskustelujen ja haastattelujen, käyttöä. Vain tällöin voidaan seurata asenteiden rakentumista, muun muassa sitä, miten puhujat ilmaisevat omat mielipiteensä, miten he perustelevat ja todistelevat niitä ja suhteuttavat ne muiden mielipiteisiin. (Esim. Kalaja 1996, Pälli 1999.)

Kansanlingvistiikka (*folk linguistics*), joka on syntynyt dialektologian ja sociolinguistiikan välimaastoon 1980–90-luvulla, on seurannut metodisesti lähinnä sociolinguivististä tutkimusta. Kansanlingvistiikka keskittyy erityisesti tavallisten ihmisten kielitietoisuuteen, esimerkiksi siihen, millaisia käsityksiä ei-lingvisteillä² on kielen oppimisesta, koulun ja opetuksen vaikutuksesta kielenkäyttöön, eri väestöryhmille ominaisista kielimuodoista jne. Murrehavaintojen tutkimukseen suuntautunutta osaa nimitetään myös kansandialektologiaksi (*folk dialectology* tai *perceptual dialectology*, oik. siis 'havaintodialektologia'). Kansanlingvistiikan vakiinnuttajana voidaan pitää Dennis R. Prestonia. Hänen mukaansa dialektologit sen paremmin kuin sociolinguivistit ja sosiaalisen psykologingvistiikan tutkijatkaan eivät ole keskittyneet havaintoihin, joita tavallisilla kielenkäyttäjillä on kielen variaatiosta. Prestonin kehittämät ideat eivät ole kuitenkaan uusia, sillä samansuuntaisia tutkimustapoja on sovellettu

² Preston ja hänen oppisuuntansa kannattajat nimittävät tavallisia kielenkäyttäjiä *ei-lingvisteiksi* (*non-linguist*), mutta toisinaan heillä esiintyy samassa merkityksessä termi *naive speaker* (esim. Niedzielski – Preston 2000). Sen vastinetta *naivi kielenpuhuja* tai *-käyttäjä* näkee käytettävän suomen kielessäkin, mutta nimitys voi herättää negatiivisia assosiaatioita. Suomalaisessa sanastontutkimuksessa on puhuttu myös *maallikoista* (esim. *maallikkovastaajat*, ks. Tuomi 1985, VI ja 1989, 17, 23), joilla tarkoitetaan ei-ammattilaisia (NS, PS). Käytämme tässä artikkelissa rinnan termejä *ei-kielitieteilijä* ja *maallikko*.

jo 1940-luvulla Hollannissa ja seuraavalla vuosikymmenellä Japanissa. (Preston 1989, 1–2, 4–12.)

Aineiston keruussa kansanlingvistikot ovat käyttäneet kuuntelutestejä, kyselyjä ja näitä täydentäviä haastatteluja. Lisäksi Preston on kehittänyt tutkimuksen apuvälineeksi mielikuvakartat (*mental maps*). Näissä kyselyyn osallistujia pyydetään rajaamaan annetulta kartalta heidän olettamansa murrealueet ja nimeämään ne. Kyselyjen tuloksia yhdistämällä ja vertailemalla on saatu tietoa mm. siitä, mitkä katsotaan murteiden ydinalueiksi, millaisina eri alueiden murteita pidetään ja miten vastaajien alueellinen ja sosiaalinen tausta vaikuttavat näihin käsityksiin. (Niedzielski – Preston 2000, 46–63; ks. myös Palander 2001.) Ei-kielitieteilijöiden havainnot voivatkin auttaa yleiskielistymismuutosten ja rekisterinvaihtelun tutkimuksessa. Kuinka tietoista murteesta luopuminen on ja millainen on murteellisuuksien tiedostamisjärjestys? Ovatko tiedostetuimmat murrepiirteet myös niitä, jotka esimerkiksi muuttajilla vaihtuvat herkimmin?

3. Kielimuodot

3.1. Käsitteitä kielen alalajeista

Kansanlingvistien mukaan yhtenä asennetutkimusten ongelmana on aineiston keruussa pidetty metakielen puutetta. Niedzielski ja Preston (2000, 3–6) ovat kuitenkin sitä mieltä, että kyse on mieluummin vain metakielen erilaisuudesta, ja he mainitsevat esimerkkejä maallikoiden tavasta kuvata kielellisiä eroja. On ymmärrettävää, että ei-kielitieteilijöiden käyttämät termit eroavat lingvistien terminologiasta, ja siksi esimerkiksi kyselylomakkeiden sananvalintoihin ja haastattelukieleen on kiinnitettävä erityistä huomiota, varsinkin kielimuodoista ja kielenpiirteistä puhuttaessa. Kyselyissä saattaa olla joskus paikallaan puhua *murteen* sijasta *kielestä* tai käyttää kokonaan muuta termiä (esim. *turkulaisten kieli*, *savolainen puhetapa*).³

Ei-kielitieteilijät jakavat kielen tavallisesti kahtia, murteeseen ja norminmukaiseen kieleen. Jälkimmäisen nimitys on kuitenkin ongelmallinen. Ruotsalaisissa tutkimuksissa tähän dikotomiaan on valittu termipari *dialekt* ja *riksspråk*. (Andersson 2001, 61; Bolfek Radovani 2000, 16.) Suomessa ei ole sanatarkkaa vastinetta *riksspråk*-sanalle. *Yleiskieli* ei riitä ilmaisemaan kaikille normikieltä, ja sen sijasta arkisessa kielenkäytössä puhutaan *kirjakielistä*.

³ *Kieltä, puhetta ja murretta* ei ole ennen nykyaikaista kielitiedettä erotettu kovin tarkoin toisistaan. Esimerkiksi Mikael Agricola viittasi *Uuden testamentin* (1548) esipuheessa murteisiin sanoilla *kieli*, *puhe*, *kielentapa* ja *puheetapa*; samoin hän puhui kielen *murtamisesta*. Substantiivijohdos *murre* esiintyy kirjasuomessa ensi kerran 1644 Laurentius Petrin saarnoissa, joissa se viittasi Baabelin kielten sekoitukseen (VKS s.v. *kielenmurre*; Jussila 1998 s.v. *murre*).

Tähänastisten tutkimusten ja kyselyjen mukaan *kirjakieli* näyttää meillä siis olevan *murteen* vastakohta (esim. Leipälä 2000, 41).

Suomen kielen opiskelijat (JyY 2002) kysyivät kotitehtävässään tuttaviltaan, jotka eivät opiskelleet kieliä, mitä puhuvat ne, jotka eivät puhu murretta. Kysymystä ei johdateltu mitenkään, eikä siinä annettu avuksi yhtään termiä. Vastaaajia oli yhteensä 40, puolet miehiä ja puolet naisia. Opiskelun tai ammatin perusteella he jakautuivat melko tasaisesti akateemisille (17) ja ei-akateemisille (23) aloille. Ikä vaihteli 20 vuodesta 62 vuoteen, ja puolet vastaajista oli alle 30-vuotiaita. Vastauksissa mainittiin 1–3 kielimuotoa tai luonnehdintaa, ja näin mainintoja kertyi 55. Yleisin termi oli *kirjakieli* (24 vastauksessa), sitten *yleiskieli* (11), *puhekieli* (4) ja *slangi* (4). Muita nimityksiä olivat *suomen kieli*, *yleispuhekieli*, *puhdas äidinkieli* ja *sekakieli*. Terminologian monipuolisuudesta näkyy tässä tapauksessa iän ja koulutuksen vaikutus. Joku oli jopa sanonut, ettei muista enää termejä, kun lukiosta on jo muutama vuosi aikaa.

Myös ne käsitteet ja termit, joita ei-kielitieteilijät tutkimusten mukaan käyttävät, saatetaan ymmärtää ja tulkita eri tavoin. Aina ei pystytä selvittämään lähemmin, mitä informantit itse tarkoittavat käsitteillä 'yleiskieli' tai 'murre'. Jasmina Bolfek Radovani, joka on tutkinut eri alueilla asuvien ruotsalaisten kielellisiä asenteita monentyppisin kyselyin, tuli eri osioiden vastauksia vertaillessaan siihen tulokseen, että *murteella* vastaajat tarkoittivat mitä tahansa yleiskielestä (*riksspråk*) vähänkin poikkeavaa kielimuotoa (2000, 18). Tutkimuksessa ei mainita muita mahdollisia arkikielisiä termejä. Suomalaisilla on ilmeisesti useampia nimityksiä kirjakielestä poikkeavalle puhekielille, mutta käyttö vaihtelee. Jotkut käyttävät *murretta* ruotsalaisten tapaan viittaamassa mihin tahansa puhekieleen⁴; tällöin se määritellään suhteessa kirjakieleen tai käytön perusteella, esimerkiksi "kirjakielestä väännetyksi puhetavaksi", "jokapäiväiseksi arkikieleksi" tai "kotikielleksi". (Esim. Rissanen 1999, 3–5; Leipälä 2000, 16.)

Paikallismurteiden lisäksi Suomessa on huomattava 'slangin' käsite: *slangi* ymmärretään kyselyjemme mukaan alueelliseksi tai sosiaaliseksi kielimuodoksi tai kaikkien yhteiseksi yleispuhekieleksi. Se liitetään useimmiten Helsinkiin, pääkaupunkiseutuun tai Etelä-Suomeen, ja sitä pidetään myös nuorten kielenä. Tämän lisäksi suomalaiset kuvaavat alueellisesti neutraalia puhetta – varsinkin omaa puhekieltään – *sekamurteeksi*, *sekakieleksi* tai *sekoitukseksi* (esim. JyY 1979; Arve 2002, 9). Sekoituksiakin luonnehditaan eri tavoin niiden sisältämien ainesten mukaan; ne ovat syntyneet eri murteista, murteesta ja slangista tai murteesta ja kirjakielestä.

Maallikoilla piirätetyistä murrekartoista näkyy, että myös kirjakieltä ja yleiskieltä voidaan pitää alueellisina kielimuotoina. Ruotsalaiset sijoittavat *riksspråkin* Tukholman ympäristöön tai maan eteläpuoliskoon (Bolfek Rado-

⁴ Puhekielellä tarkoitamme tässä artikkelissa normittamatonta puhuttua kieltä.

vani 2000, 26, 30, 36–37). Suomalaisten mielestä kirjakieltä tai yleiskieltä puhutaan pääkaupunkiseudulla ja Etelä-Suomessa, mutta myös Jyväskylän ympäristössä ja Keski-Suomessa (JoY 1998, 2000). Helsingin puhekielestä näkemykset ovat selvästi kahtalaisia. Eri kyselyissä ja mielikuvakartoissa helsinkiläisten kieltä on kuvattu toisaalta slangiksi, toisaalta kirjakieleksi, jopa ”paperiseksi virastokieleksi”. Käsitys Keski-Suomen ”puhtaasta kielestä” puolestaan periytyy jo 1800-luvulta, Topeliuksen *Maamme kirjasta*. Sen takana on osin Jyväskylän seudun ”puhdas” suomenkielisyys ja varhainen suomenkielinen kulttuuri (seminaari, koulut, lehdistö). Osin tähän käsitykseen vaikuttanee myös Jyväskylän länsipuolella puhuttu Keuruun seudun murre, josta puuttuvat monet idempänä käytettävät savolaispiirteet. (Ks. esim. Mielikäinen 1997, 86–87.)

Ei-kielitetieilijöiden tietämys ja tietoisuus kielestä on nykyään jo sillä tasolla, että murteille pyritään antamaan statusta kielenä. *Meänkieli*, joka on oikeastaan vain peräpohjalainen murre, on valtiollisista syistä saanut eräissä pohjoisruotsalaisissa pitäjissä virallisen kielen aseman (Mantila 2000), mutta samantapaisia, vaikkakin vähemmän vakavia pyrkimyksiä on myös muiden murteiden piirissä. Viime vuosina julkaistulla murrekirjallisuudella halutaan todistaa, että murteet kelpaavat aiheesta riippumatta kirjoitetuksi kieleksi ja että niille voi ”kääntää” mitä tahansa tekstiä (ks. Mielikäinen 2001). Myös kirjojen nimissä käytetään kieleen viittaavia termejä, esim. *Raamatun parhaat paikat Rauman giälell; Tavvoo savvoo: savon kielen sanakirja*. Murreyhdistykset, kuten *Savon kielen seura*, pyrkivät samoin tietoisesti kehittämään murteesta käyttökelpoista ”kirjakieltä” ja laatimaan kirjoitusnormeja (Aakusti 3–4/1996 ja 1–2/1997).

3.2. Käsityksiä suomen murteista

Suomen murteiden tutkimuksessa aluemurteet on nimetty maakuntien ja heimojen mukaan, ja osa näistä nimityksistä – hämäläis-, pohjalais- ja savolaismurteet – on tuttuja myös ei-kielitetieilijöille. Varsinais-Suomeen sijoittuvat *lounaismurteet*, Lapin alueella puhuttavat *peräpohjalaiset murteet* ja karjalaisten puhumat *kaakkoismurteet* kuuluvat kuitenkin vain dialektologien terminologiaan. Lounaismurteiden sijasta puhutaan tavallisesti *Turun murteesta* ja *Rauman murteesta*. Peräpohjalaiset murteet ovat kansankielisesti yleisimmän *Lapin murteita*, kaakkoismurteet taas *karjalaa*.

Maallikoiden piirtämissä kartoissa (JoY 1998, 2000; JyY 2002) mainittiin murrealueiden nimityksissä useimmiten jokin maakunta, yleisimmin Savo. Sitä seurasivat Lappi, Pohjanmaa, Häme, Karjala, Kainuu ja Uusimaa. Pohjanmaan lisäksi erotettiin erikseen myös Keski-, Pohjois- ja Etelä-Pohjanmaa. Karjala saatettiin jakaa Pohjois- ja Etelä-Karjalaksi, muutamassa kartassa vielä

Ylä-Karjalaksikin, jolla tarkoitetaan Pohjois-Karjalan pohjoisosia. Pohjanmaan jakoa kahteen tai kolmeen alueeseen oli länsimurteisilla vastaajilla hieman enemmän kuin itämurteisilla, mutta Karjalan aluejako oli selvästi tyypillisempi itämurteiden puolelta kotoisin oleville. Muita alueellisia nimityksiä olivat Länsi-Suomen, Itä-Suomen, Pohjois-Suomen, Perä-Pohjanmaan, Etelä-Suomen ja Kymenlaakson murteet. Kieliyhteisöihin perustuvina nimityksinä kartoissa mainittiin eteläpohjalaisten, pohjoispohjalaisten, pohjoiskarjalaisten ja lappalaisten tai lappilaisten murteet, ja lisäksi viitattiin joidenkin kaupunkien asukkaisiin. Enimmäkseen kartat olivat kuitenkin johdattaneet hahmottamaan murteet alueellisesti.

Maaseutumurteiden rinnalle ovat ihmisten tietoisuuteen nousseet myös kaupunkimurteet. Uusien murrekäännösten ja -sanakirjojen nimissä mainitaan mm. Stadi, Turku, Rauma, Tampere ja Oulu tai näiden asukkaat, esim. *San nys snääki: Rauman kielen sanakirja; Oululaisten katkismus*. Kaupunkimurteista puhuttiin jo 1970-luvun lopussa. NPM:n jyvaskyläläiset haastateltavat kertoivat tuntevansa mm. Tampereen, Turun, Porin, Rauman, Mikkelin, Kuopion ja Oulun murteita (Mielikäinen 1997, 95). Pari vuosikymmentä NPM-haastattelujen jälkeen kysyttiin 50:ltä Jyvaskylän yliopiston opiskelijalta, jotka olivat kotoisin eri puolilta Suomea, missä kaupungeissa puhutaan murretta. Useimmin mainittiin Turku (32 vastauksessa), toiseksi tulivat Tampere ja Helsinki (23). Kuopio jäi neljännelle tilalle (16), ja sitä seurasivat Oulu (14) ja Rauma (12). Lappeenranta, Rovaniemi, Joensuu, Mikkeli, Joensuu, Pori, Iisalmi ja Seinäjoki saivat 2–6 mainintaa, ja lisäksi esiintyi vastauksissa keran 8 muuta kaupunkia. (Arve 2002, 58.)

Samat kaupungit on merkitty murrealueiden perusteiksi myös mielikuva-kartoissa. 84:stä pääosin itäsuomalaisten maallikoiden piirtämästä murreryhmäkartasta (JoY) nousi ylivoimaisesti yleisimmäksi kaupunkimurteeksi Turun murre (46). Sitä seurasivat kaupunkien yleisyysjärjestyksessä Helsinki, Oulu, Rauma, Tampere ja Pori. Mikkeli, Kuopio, Jyvaskylä, Joensuu ja Rovaniemi sisältyivät vain muutaman tai yhden kartan nimityksiin. Länsisuomalaisten piirtämissä kartoissa (JyY 2002) kaupunkien mukaisten murrealuenimitysten järjestys oli lähes sama: Turku (21 kartassa 29:stä), Tampere, Oulu, Rauma ja Pori. Muutaman kerran mainittiin Mikkeli, Vaasa, Rovaniemi ja Kuopio.

Kiinnostavana vertailukohteen kaupunkien murteellisuudelle mainittakoon Joensuun kyselyn osio, jossa vastaajia pyydettiin merkitsemään 17 vähintään 30 000 asukkaan suomalaiskaupunkia yleiskielisyysjärjestykseen. Aineiston keränneitä opiskelijoita neuvottiin selittämään tarvittaessa termi *yleiskieli* huolitelluksi kielimuodoksi, jota käytetään julkisissa puhetilanteissa. Ensimmäiselle sijalle nousi Jyvaskylä. Sitä seurasivat Lahti, Hyvinkää, Espoo, Hämeenlinna ja Vantaa, ja Helsinki sijoittui vasta näiden jälkeen seitsemänneksi. Kymmenen yleiskielisimmän kaupungin joukkoon mahtuivat vielä Porvoo, Kotka ja Vaasa. Näistä kymmenestä vain Jyvä-

kylä sijaitsee itämurteiden alueella, muut ovat länsimurteisia; Jyväskylän erikoisasemasta ”puhtaan kielen tyyssijana” oli jo edellä puhetta. Muutenkin yleiskielisyys näkyy painottuvan suomalaisten mielissä Etelä-Suomeen. Kysytyistä kaupungeista jäivät sijaluvuille 11.–17. Lappeenranta, Oulu, Pori, Tampere, Joensuu, Kuopio ja Turku. Turku oli siis tämänkin kyselyn mukaan murteellisin – vähiten yleiskielinen – kaupunki.

Kaupunkimurteiden nimeäminen johtunee osin siis siitä, että aluetta ei pystytä enää kuvaamaan muilla perustein. Maakunnat tai heimot ja murrealueet eivät ole kaikkialla identtisiä, eivätkä kaikki maakunnat näytä sopivan murteiden nimeämiseen (Varsinais-Suomi). Kaupungit ovat muutenkin nousseet liikkuville nykyihmisille tärkeiksi alueellisen hahmotuksen perusteiksi, ja niiden omaleimaisuutta voidaan vielä korostaa omalla kielellä (Turku, Rauma). Alueellisen hahmottamisen rinnalle on silti tullut myös sosiolingvistinen ulottuvuus: murteiden lisäksi erotetaan jo jonkinasteisia kaupunkipuhekieliä. Tyypillisin esimerkki on Stadin slangin tai Helsingin puhekielen käsite, mutta myös Rauman, Turun ja Tampereen murteet ovat tulleet jo 1900-luvun alkupuolella tutuiksi kirjallisuuden, lehdistön ja radion kautta (Koski 2002, 67). Kaikki mainitut kielimuodot ovat päässeet uuteen murrekirjallisuuteen, ja esimerkiksi tamperelaiskäännöksissä, kuten katekismuksessa, on selvä kaupunkipuhekielen leima. Hämmäläismurteiden alue on laaja, joten siitä on vaikea muokata keskivertomurretta; tyypillisiä hämmäläispiirteitäkin on melko vähän (vrt. Nuolijärvi 1986, 132).

Toisilla murrealueilla ei ole niin selvää kaupunkikeskusta, että se olisi pääsyt hallitsemaan koko alueen nimeämistä. Etelä-Pohjanmaa ja eteläpohjalaiset leimautuvat edelleen vahvasti kokonaisena alueena tai heimona, eivätkä kaupungit (Seinäjoki, Vaasa) ole voineet syrjäyttää maakuntaa murteen nimeämisessä. Jo pelkkä *pohjalainen* viittaa tavallisessa kielenkäytössä yleensä eteläpohjalaisiin, ja tämä vahvistaa Oulun keskeistä asemaa pohjoispohjalaisen murteiden nimeämisessä. Lappi on taas niin selvästi erottuva alueellinen käsite, ettei Rovaniemi riitä sen murteen perusteeksi; poikkeuksiakin kartoissa tosin on (*Rovaniemen* tai *Rovanperän murre*).

Vaikka maakunnalla olisi murteen puolesta leimallinen ja vahva pääkaupunki, maakunta tai heimo saattaa olla niin hallitseva käsite, että keskeisetkin kaupungit jäävät nimeämisessä sen varjoon. Kuopion kaupunki-identiteettiin kuuluu varmasti myös murre, mutta *Kuopion murteen* sijasta puhutaan aina *savon murteesta* tai *kielestä*. On huomattava, että uuden murrekirjallisuuden kieli vastaa juuri Pohjois-Savon eli Kuopion ympäristön murteita eikä muita savolaismurteita – esimerkiksi Etelä-Savon murteita – helposti edes hyväksytä oikeaksi savoksi. Pohjoiskarjalaisilla on puolestaan niin vahva karjalainen heimoidentiteetti, että he eivät yleensä katso kuuluvansa savolaismurteiden puhujiin. Vanhat maakuntarajat voivat tällä tavoin vaikuttaa myös kielellisten alueiden hahmottamiseen. Mielikuvakartoista näkyykään, että savon murteen

alue on piirretty melko pieneksi. Joskus se on tosin sijoitettu Kuopion seudun sijasta etelämmäksi, Mikkelin ympäristöön, tai idemmäksi, Pohjois- tai Etelä-Karjalaan. Osin tässä sijoittelussa on kyse siitä, ettei kartoissa ole ollut merkittynä kaupunkeja, jotka olisivat ohjanneet piirtämistä.

4. Kielenpiirteet

4.1. Varianttien tunnistaminen

Millä perusteella murteita sitten tunnistetaan ja erotellaan? Suomalaiset murteentutkijat ovat jo varhain kiinnittäneet huomiota kansan havaintoihin murre-eroista (Ojansuu 1908; Kettunen 1930a, esim. 35, 144, 191 ja 1930b, 166). Pirkko Leino (1968) on koonnut ja analysoinut murrematkimuksia, joilla on tehty pilaa naapurimurteiden poikkeavista piirteistä (ks. myös Punttila 1998, 15–57 ja 2001, 15–37). Matkimuksia on syntynyt erityisesti äännepiirteistä ja sanastosta, mutta myös intonaatiota on pyritty mukailemaan sanonnoilla, kuten *No hei kuississii, sano Loimaan likka* (Leino 1968, 17, 170–171). Muodoltaan matkimukset ovat mm. toteamuksia, repliikkejä, dialogeja, kaskuja, arvoituksia, wellerismejä ja köllinimiä, esim. *Tulii mänii Jämpsäv välii; Ällä se o, joka antoa Heinolan puheelle nuoti; Slaihian skotit*. Murteiden matkiminen on yleismaailmallinen ilmiö. Saksassa murteet ovat antaneet aihetta samankaltaiseen pilailuun kuin Suomessa. Englannin murteista tietoja on vähemmän, ja Amerikassa murretarinat (*dialect stories*) mainitaan suhteellisen uutena folkloren muotona. (Leino 1968, 179–180, 185–190.)

Niedzielski ja Preston (2000, 302–314) erottavat ei-lingvistien käyttämästä kielestä kaksi tasoa: metakielen ensimmäisen ja metakielen toisen tason. Metakieli 1 on heidän mukaansa ”puhetta kielestä”, kun taas metakieli 2 on ”puhetta kielenkäyttäjistä”. Mainituissa suomalaisten murrehavainnoissa ensimmäistä tasoa edustavat mm. puhe *ällä lälläämisestä* ja *ärrän pärräämisestä* (*t:n* astevaihtelu), *hoon pieksämisestä* (vokaalienvälisen *h:n* säilyminen) ja *Kajjjaanin kolomesta jüistä* (yleisgeminaatio; Leino 1968). Yleisiä luonnehdintoja kielellisistä eroista ovat myös ilmaukset ”leveä murre” ja ”vääntäminen”, joista edellisellä viitataan useimmiten eteläpohjalaisiin tai savolaismurteisiin, jälkimmäisellä savolaismurteisiin. Murteen *leveys* ei ole pelkästään suomalainen ilmaus (ks. esim. Bolfek Radovani 2000, 63–54, 66). Toisinaan sillä tarkoitetaan vain suurta eroa yleiskieleen, ja jopa *vääntäminen* voi merkitä samaa, vrt.

Kyllä mua viehättää murteetkit toisaalta must-o ihana mennäj jonnekkii, missä oikeev *väännetää* jotakii, niinku oikee, joku, Porissa tai jossakiik kun ne puhuu oikei ihanastin ni, kyllä musta se o, musta se kuulostaa kau-niimalta (17-vuotias jyvaskyläläinen koulutytty, NPM 1976).

Dialektologiassa suomen murteet erotetaan toisistaan ensisijaisesti äänne- ja muoto-opillisten, siis foneettisten, fonologisten ja morfologisten, varianttien perusteella. Tavallisessa arkikielessä murrepiirteistä käytetään kuitenkin nimitystä *murresana*, ja sillä viitataan mihin tahansa kirjakielestä poikkeavaan varianttiin, ei vain lekseemeihin. Hyvä esimerkki lekseemin ja murrevariantin samastamisesta on uusien kansanomaisten murresanakirjojen hakusanointus: hakusanoiksi on varsinaisten murresanojen ohella otettu myös tavallisia yleiskielen sanoja tai taivutusmuotoja, jos niiden äänteellinen variantti eroaa norminmukaisesta asusta, esim. eteläpohjal. *ruskia* 'ruskea', *uluvua* 'ulvoa', *valakoonen* 'valkoinen' (Karhu 1998), savol. *männä* 'mennä', *pere* 'perhe', *naarattoo* 'naurattaa', *silijö* 'siliää' (Eskelinen 1997).

Samanlaista kansanlingvististä käsitystä 'murrestanasta' kuvastaa myös sanomalehdessä ollut murrestanagallup. Keskisuomalaisen toimittajat kyselivät katugallupissaan vastaantulijoilta muutamien "keskisuomalaisten murrestanojen" tuntemusta (KSML 24.2.2002). Luetteloon oli valittu ensinnäkin vanhoja kansatieteellisiä sanoja, joita ei tunneta siitä syystä, että itse käsitteekin ovat väistyneet nykykulttuurista (esim. *haasia*). Toiseksi mukaan oli otettu ekspressiivisyyttä sisältäviä sanoja, jotka herättävät murteissa helposti huomiota (esim. *jury*); ilman kontekstia ne voidaan tulkita kuitenkin monella tavalla. Kolmanneksi luettelo sisälsi laajalevikkisten sanojen murreasuja (esim. *haeku*), ja kaksitulkintaisuudella jopa hämättiin vastauksia (esim. *ehtii* 'ennättää' ja 'etsiä').

Kansanlingvistit ovat pohtineet mm. sitä, onko kielen eri osa-alueilla mitään eroa piirteiden ja varianttien tunnistamisessa. Kielenkäyttäjien tietoisuus ja havainnot eri tasoista vaihtelevat. Esimerkiksi hollannin murteita tutkinut Weijnen uskoo fonologisten piirteiden olevan helpoimpia havaita, koska fonologiset isoglossit ovat jyrkempiä kuin syntaktiset tai morfologiset. Fonologiset isoglossit eivät kuitenkaan ole yhtä selviä kuin yksittäisten lekseemien eroista muodostuvat rajat. (Preston 1999, xxix.) Toteuttamissamme kyselyissä on mainittu yleensä kaikenlaisia murrepiirteitä intonaatiosta sanastoon. Sanastosta on vastaajien huomio kiintynyt monimerkityksisyyteen ja ymmärrettävyyteen, esim. *itikka*, *kehdata*, *tuima*, *viruttaa*. Foneettisista ja prosodisista seikoista nousevat esiin intonaatio tai poikkeavat ääntämistavat, kuten eri murteiden "nuotti" tai "rytmi", toisen tavun vokaalien piteneminen (*Turuus*) ja "venytys" (*Jyväskylää*), helsinkiläisten terävä *s*, takaisena ääntyvä *ä* ja tamperelaisten "korostuva" *r*⁵. Äänenvoimakkuudestakin on havaintoja: "Pohjanmaan" ja "Karjalan" murteita puhutaan eräiden käsitysten mukaan kovalla äänellä.

⁵ Toisen tavun vokaalin piteneminen on tunnettu aiemmin vain lounaismurteista ja peräpohjalaisista murteista, mutta Kalevi Wiik on osoittanut mittauksillaan pitenemisen kuuluvan useimpiin itämurteisiin (esim. 1985). Jyväskylän seudulla ilmiö on erityisen selvä, ja kun sen läntinen isoglossi – savolais- ja hämäläismurteiden välisellä rajalla – on jyrkempi kuin muualla, sen kuu-levat varsinkin Etelä-Pohjanmaalta, Hämeestä ja Kymenlaaksosta tulevat opiskelijat.

Useimmat vastauksissa mainitut murrepiirteet ovat kuitenkin fonologisia. Yhden äänteen poikkeavat asut on vieraan puheesta helppo kuulla, ja niitä on myös helppo matkia. Tällaisia piirteitä ovat juuri *t*:n astevaihteluvariantit *r* ja *l* sekä vokaalienvälinen *h*. Morfologisista ja syntaktisista ilmiöistä on vähemmän havaintoja. Tunnetuimpia murremuotoja näyttää kyselyjen mukaan olevan itämurteiden *loi*-monikko, jota usein matkitaan hyperkorrektistikin (*kenkilöitä*). Jos murrevaihtelut ilmenevät pragmaattisissa ja diskursiivisissa aineksissa, ne tunnistetaan helpommin. Interjektioista, konjunktioista ja muista partikkeleista sekä persoonapronominien murreasuista on monentyyppisiä havaintoja: *Teuvan että, Kurikaj jotta, Ilmajojee joo; Ehä mie mut häähä hää;* (karjalaiset) *miu-mau-miehet; Ookko nää Oulusta; sitte he [karjalaiset] hyönää ja työnää joka sanan väliin* (Leino 1968). Tämän tutkimuksen aineistona olleissa kyselyissä tulivat esiin paitsi *mie* ja *sie* myös tamperelaisten ja turkulaisten *mää, sää* ja helsinkiläisten ”mäsä-kieli” tai ”ksä-tyyli”. Niedzielski ja Preston (2000, 10–11) toteavat aiempiin tutkijoihin viitaten, että maallikot kiinnittävät helposti huomiota juuri pragmaattisiin piirteisiin, kuten persoonapronomineihin, jotka kuvastavat suhtautumista kuulijaan.

Se, minkä tason piirteestä on kysymys, ei ilmeisesti olekaan murrevarianttien havaitsemisessa ratkaisevaa, vaan erottamiseen ja tunnistamiseen vaikuttavat enemmän muut seikat. Trudgill (1986, 11) on luonnehtinut murrevarianttien tiedostamista niiden erottuvuuden perusteella, ja myös Leino (1968, 203) korostaa matkittavien piirteiden selvyttä. Helpoimmin tiedostetaan josain kieliyhteisössä leimautuneet variantit, jotka eroavat selvästi prestiisivarianteista, samoin muutkin toisistaan radikaalisti eroavat variantit. Edellä mainittujen murrepiirteiden lisäksi tällaisia ovat savolainen diftongiutuminen (*mua, piä, suoloo, leipee*), labiaalistuminen (*tulloo, lähtöö*), svaavokaali ja eteläpohjalainen diftongien oikeneminen (*valakoonen*). Sen sijaan liukuvia foneettisia eroja, kuten diftongien avartumista tai redusoitumista, on vaikeampi erottaa, eikä näistä olekaan syntynyt kuin harvoja matkimuksia (*Laakaalainen laalaa* – – ; Leino mp.). Myös muuttumassa olevien piirteiden variantit sekä homonymiatapaukset huomataan Trudgillin mukaan helposti. Nimenomaan homonymian aiheuttamasta monitulkintaisuudesta on useita murrematkimuksia ja -kaskuja, esim. *Syäs sinä pöyrältä varista, minä syäm pankolta parasta* (*vati* tai *varis* : *varista, pata* tai *paras* : *parasta*; Rapola 1966, 93).

Tärkeä näkökulma puhekielen piirteiden tiedostamisessa on oman ja vieraan murteen ero. Vieraasta murteesta on sitä helpompi havaita eroja, mitä vähemmän niitä on. Yksikin poikkeava piirre voi leimata koko puhettavan, ja naapurin vähäisestäkin, mutta selvästi erottuvasta murre-erosta on helppo tehdä pilaa (esim. *juloman kylömä ilema*). Sellaisia vieraita murteita, joissa on paljon eroja, ei pystytä kovin helposti matkimaan. Tämä selittää sen, miksi esimerkiksi karjalaisten evakoiden kielestä on niin vähän matkimuksia; niiden sijasta kerrotaan kaskuja sanojen aiheuttamista väärinkäsityksistä (Leino 1968,

18–21). Omasta murteesta on taas ilmeisen vaikea huomata ns. liukuvia äänntämyseroja, siis foneettiselle tasolle jääviä variantteja. Erikoisgemmaatiosta on havaintoja, joiden mukaan sen käyttäjät eivät yleensä myönnä sen kuuluvan murteeseensa (Palander 1987, 210–214).

Sosiolingvistit ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että kielenpiirteiden sosiaalinen erottelevuus vaihtelee. Piirteiden erilaisuus on olennaista myös murrevarianttien leimautumisessa. Kaikkia murrepiirteitä ei pidetä yhtä ”murteellisina”; tästä ovat osoituksena jo nykypuhekieleen omaksutut laajalevikkiset, neutraalit äänne- ja muotovariantit. Suomalaisnuoret tiedostavatkin tällaiset piirteet ympäristössään varsin hyvin. Eri murrealueilta on havaintoja, joiden mukaan vanhan murrekannan väistyminen on huomattu.

Laajalevikkisten piirteiden tutuus kävi ilmi testattaessa 1980-luvun alussa lukiolaisten kotimurteen tuntemusta päijäthämäläisessä Sysmässä (Palander 1982). Oppilaiden tuli valita 47:stä kirjoitetusta muodosta Sysmän murteen mukaiset variantit. Muodoista tunnistettiin herkimmin ne, jotka olivat joko yleiskielen tai yleispuhekielen mukaisia. Laaja-alaiset savolaisuudet tunnistuivat paremmin kuin hämäläismurteille tai Päijät-Hämeen murteille tyypilliset piirteet.

Reisjärvellä *eA* ja *OA* -yhtymien pohjalaiset *iA*, *UA* -variantit ovat jo 1900-luvun jälkipuoliskon vanhassa murteessa vaihdelleet assimilaatioasujen *ee* ja *OO* kanssa (Suihkonen 1992, 34). Reisjärven lukiolaisille tehtiin vuonna 2001 lomakekysely, jossa joukko yleiskielisiä vokaaliyhtymän sisältäviä muotoja oli kirjoitettava paikallismurteiseen muotoon. Assimiloituneista muodoista oli enemmän havaintoja; erityisesti yksikön partitiivimuodot (*kaikkee*, *autoo*) ja adverbi *oikeastaan* kirjoitettiin useimmiten pitkävokaalisina. Lukiolaiset arvioivat, että heidän omassa puhekielessään assimilaatiovariantit ovat vielä yleisempiä kuin paikallisessa murteessa. (Hylkilä 2001.)

Punkaharjun lukiolaisille suunnattu kysely puolestaan osoitti, että murremuotoja kirjoitettaessa eräät pienen alueen paikallispiirteet (*komia* ’komea’, *käskii* ’käskeä’) tunnistetaan vain satumoisin tai ne eivät enää ole lainkaan tuttuja (*uloko-* ’ulko-’, *aikase* ’aikansa’). Paikallisen persoonapronominivariantin *hään* kuitenkin mainitsi yli puolet ja *ts:n* heikkoasteisen vastineen *h* peräti 85 % vastaajista. Jälkitavujen *eA* ja *OA* -yhtymät edustuvat nuorten mielestä jo yli 80-prosenttisesti *ee* ja *OO* -asuisina (vanhassa murteessa *ii* ja *UU*). (Jantunen 2001.)

4.2. Varianttien leimautuminen

Murrevaihtelujen kognitiivinen tunnistaminen mahdollistaa arvioinnin, siis affektiivisen asennoitumisen kielenpiirteisiin. Tämä puolestaan johtaa helposti muutoksiin kielenkäytössä (konatiivinen reaktio). Labovilaisessa sosiolingvistiikassa asenteilla on keskeinen asema selitettäessä varianttien kilpailua ja muutosta. Kieliyhteisö voitaisiinkin Labovin mukaan määrittellä oikeastaan

ryhmän yhteisten sosiaalis-kielellisten asenteiden perusteella. Kieli ei kehity suoraviivaisesti pelkkänä lingvistisenä järjestelmänä, vaan sen muuttumiseen vaikuttavat kaiken aikaa puhujayhteisössä vallitsevat sosiaaliset arvostukset. Kielenpiirteet leimautuvat, stigmatuuvat, käyttäjiensä mukaan myönteisesti tai kielteisesti, ja tämä johtaa helposti variantin vaihtoon. Selvimmin tiedostetuista piirteistä voi syntyä stereotyyppioita, joilla leimataan tietty kielenkäyttäjryhmä, ja näihin liittyy usein matkimusten kaltaisia fraaseja. (Labov 1978, 314–315 ja 1979, 195–196, 199–201.)

Suomalaiset murrematkimukset osoittavat, että leimautuminen on kuulunut myös vanhoihin aluemurteisiin, ja se on jopa aiheuttanut joidenkin murrevarianttien väistymisen. Leinon mukaan (1968, 202) yleisimmin matkittu piirre on ollut hämäläinen *t:n* astevaihteluvaihtantti *l*, esim. *Älä velä, ei se pilä*; sen korvautumista *r:llä* on jo varhain selitetty ”kielipsykologisilla” syillä (Virtaranta 1946, 107–110; myös Ojansuu jo 1904, 66). Toinen leimautunut piirre on ollut itämurteiden tavunloppuinen klusiili, esim. *kakla* ’kaula’, *nakris* ’nauris’, *mykrä*. Rapola vertaa sitä hämäläiseen *l:ään* ja toteaa, että *kl, kr* -yhtymiin on ”vähitellen latautunut emotionaalinen osatekijä, joka ulkopuolisissa, kuten murteelliset poikkeavuudet niin usein, aiheuttaa naurua ja houkutuksen pilkalliseen matkimiseen” (1966, 197–198).

Eri murrevarianttien herättämiä affektiivisia arvioita voidaan kysellä mm. semanttisen differentiaalain mukaisin asteikoin tai avoimin kysymyksin. Omissa kyselyissämme vastaajia on pyydetty mainitsemaan esimerkkejä erityyppisistä murrepiirteistä tai luonnehtimaan niitä omin sanoin. Valmiissa luonnehdinnoissa ja vaihtoehdoissa on kysytty esimerkiksi kauniita, rumia ja hauskoja piirteitä. Arvottavia asenteita on tullut esiin myös muiden kysymysten yhteydessä, esimerkiksi kun on perusteltu jonkin murteen ominaisuuksia murrevarianttien avulla. Kyselyjen tulokset osoittavat suuria yksilöllisiä eroja: samakin variantti on jonkun mielestä kaunis, toisen mielestä ruma. Jyväskyläläisten suomen kielen opiskelijoiden (JyY 2000, 2001) vastauksissa mainittiin useimmin seuraavat piirteet:

Hauska: svaavokaali, *loi*-monikko, pohjalainen *h* (yleisyysjärjestyksessä)

Kaunis: *mie, sie* (joidenkin mielestä myös ruma)

Ruma: *mää, sää*

Maalainen: svaavokaali, *myö, työ*

Kaupunkilainen: helsinkiläinen *s*

Arvottavista luonnehdinnoista nousee selvimmin esiin murteiden humoristisuus. Jälkimmäiselle opiskelijaryhmälle (JyY 2001) annettiin ohjeeksi, että pyydetty esimerkki – mieluummin yksi – tuli kirjoittaa kysytyyn kohtaan vain, jos hauskuudesta, kauneudesta jne. oli selvä mielipide; muussa tapauksessa kyseinen kohta jätettiin tyhjäksi. Tällöin useimmat (25/30) mainitsivat esimerkin hauskaasta tai huvittavasta piirteestä. Murteilla onkin jo vanhastaan ollut koominen, humoristinen leima, kun taas esteettisyys ei näytä kuuluvan

niiden olennaisiin ominaisuuksiin. Mainitussa kyselyssä oli vähiten esimerkkejä (16/30) ”kauniista” murrepiirteestä; ”rumiakkin” esitettiin enemmän (19/30). Kun varianttien ominaisuuksia pyydettiin joka kohdassa myös perustelemaan jotenkin (*Mikä tekee variantista – ?*), useimmat vastaajat vain luonnehtivat valintojaan synonyymisin ilmauksin mm. pehmeiksi, mukaviksi ja lämpimiksi tai oudoiksi, karkeiksi ja ärsyttäviksi, eikä varsinaisia syitä osattu niinkään selittää. Huomattavimmaksi vastakohtapariksi näissä nuorten arvioinneissa näyttää luonnehdintojen perusteella nousevan *hauska – ärsyttävä*.

Arvottavat asenteet ovat yleensä riippuvaisia aikakausien prestiisivaihteluista, siis muodista. Kun yhteisen yleiskielen kehittäminen ja normittaminen oli tärkeää, tuli ihanteeksi myös kielen puhtaus ja normatiivisuus. Koulutuksen vaikutuksesta kiinnitettiin jossain vaiheessa huomiota ”sivistyneeseen” ja ”sivistymättömään” puhetapaan, ja kaupunkilaisuuden ja maalaisuuden vastakohta on samoin heijastunut kieleen (esim. Paunonen 1982a, 131–133 ja 1982b, 46–49). Maalaisuus oli esimerkiksi 1970-luvulla epämuodikasta, mutta nykyään siihen suhtaudutaan myönteisemmin. Uusimpien opiskelijakyselyjen vastauksissa (JyY 2000, 2001) maalaisilta vaikuttavia murrepiirteitä perusteltiin usein myönteisin luonnehdinnoin, kuten ”ihanan junttimainen” tai ”leppoisa”, harvemmin kielteisillä adjektiiveilla, kuten ”landelainen” tai ”metsäläinen” (JyY 2001). Arvioiden taustalla on ilmeisesti myös muita, henkilökohtaisempia syitä; murteen tai murrepiirteiden miellyttävyyteen voi kyselyjen mukaan vaikuttaa esimerkiksi omien isovanhempien käyttämä kieli.

5. Kielenkäyttäjät

5.1. Me ja muut

Oman murteen puhtaus tai paremmuus muihin verrattuna käy ilmi jo suomen *murre*-sanan etymologiasta. Suhtautuminen omaan kieleen on silti yleensä kahtalainen: asenteet voivat olla sekä positiivisia että negatiivisia. Syynä pidetään itsekritiikkiä ja statuksen ja solidaarisuuden aiheuttamaa ristiriitaa. Kielenkäyttäjä saattaa ihannoida jotain muuta kielimuotoa, kuten ”sivistyneempää” yleiskieltä, tai kielenkäyttäjryhmää, kuten ylempiä tai alempia sosiaaliryhmiä, tai sitten hänelle on tärkeintä yhteenkuuluvuus omassa yhteisössä. (Andersson 2001, 141–143.) Asenteet ovat yhteydessä myös puhujien kielelliseen itsetuntoon. Jos oman murteen arvostuksesta ja asemasta ollaan varmoja, murretta voidaan luonnehtia sekä korrektiksi että miellyttäväksi. (Preston 1999, xxxiv; Niedzielski – Preston 2000, 66–77.) Eteläpohjalaiset mainitaan usein esimerkkinä vahvasta alueellisesta ja kielellisestä identiteetistä, ja se heijastuu heidän mukaansa muidenkin asenteisiin: esimerkiksi pääkaupunkiin

muuttaneiden pohjalaisten mielestä helsinkiläiset suhtautuvat heihin positiivisemmin kuin savolaisiin (Nuolijärvi 1986, 89–90). Poikkeuksetonta ei myönteinen asennoituminen kuitenkaan ole, siihen viittaavat seuraavat haastattelukatkkelmat (Mielikäinen 1981, 116–117):

joo ne huamas [Etelä-Suomessa] ja ne, ne sitten kehuu jotta, ”puhun nyv viälä sä puhut niuh hianosti”, ne, tosiaa tykkäs tästä murteesta – – ne tosiaan tykkäs ei ne, ja kyllä ne huamas jotta, täm-on, täm-om Pohojammaalta (eteläpohjalainen koulupoika).

on se niil leviää mitä me puhutahaj jotta joskus kyll-oikee hävettää ja, mutta eihän sitä itte huamaa (eteläpohjalainen koulutyttö).

se on kyllä jossaim määrin semmoner ruma murrem mum, mum mielestä ainaki että, ei se nyt mitään kovin kaunista kieltä oo (eteläpohjalainen miesopiskelija).

Vieraista murteista kielteisimmän suhtaudutaan lähimpiin naapureihin. Epäluulo vieraita kohtaan tai kilpailuasetelma suuntautuu ensimmäiseksi heihin, ja se tulee esiin muussakin kuin kielen havainnoinnissa: naapureita on pilkattu köllinimin, sananparsin ja kaskuin erilaisesta pukeutumisesta, erilaisista tavoista tai henkisemmistä ominaisuuksista. Sen sijaan mitä kauemmas omasta murteesta mennään, sitä myönteisemmiksi asenteet yleensä käyvät. Kaukaisemmat kielenkäyttäjät eivät ole samanlainen ”uhka” kuin lähinaapurit. (Andersson 2001, 141–143.) Kun murre-erojakin on enemmän, niitä ei havaita enää yhtä selvästi, ja täysin erilainen murre herättää eksoottisuudessaan myönteistä huomiota. Eräiden kyselyjen mukaan kaakkoismurteet ovat olleet erityisesti nuorten suosiossa: semanttisen differentiaalisen mukaisissa asteikoissa ne arvioitiin 1980-luvun alussa kauneimmiksi murteiksi (JyY 1980–82), vrt. myös

Mä e haluak käyttään niiv välttämättä Pohojammaam murretta vaikka mä periaattessa ajattelen että, oman kotipaikkakunnam murrep pitäisi säilyttää, mutta mä em pidäs siitä murteesta, palio mieluummim mä puhuisi omaa murretta jos mä oisin Karjalasta (eteläpohjalainen miesopiskelija; Mielikäinen 1981, 116).

Oman tai vieraan murteen miellyttävyys ja epämiellyttävyys on sidoksissa useisiin taustatekijöihin. Itsekritiikin ja epäluulon lisäksi asenteisiin vaikuttavat stereotypiat ja valtasuhteet (Andersson 2001, 141–143). Jälkimmäisistä sopii esimerkiksi pääkaupunkiseudun kieli, joka mainitaan useissa tutkimuksissa eräänlaisena uhkana, varsinkin jos yleis- ja kirjakieli perustuu siihen. Yleiskieli mielletään hallinnollisten keskusten ja pääkaupunkien kielimuodoksi, ja sitä pidetään etäisenä ja persoonattomana (Long 1999, 191). Helsingin seudun puhekieltä on sekä NPM:n haastatteluissa että myöhemmissä kyselyissä luonnehdittu selvästi kielteisemmin kuin muita kaupunkikieliä tai murteita.

5.2. Heimot ja maisemat

Kielimuotojen ja kielenpiirteiden arvioinnit kohdistuvat usein perimmältään kielenkäyttäjiin, eli ne edustavat metakielen toista tasoa. Monissa kyselyjemme vastauksissa luonnehditaan murteita niiden puhujien puhettavan tai puhe-liaisuuden mukaan; esimerkiksi Etelä-Karjalan murre on ”pajatusta” tai ”pä-lätystä”. Näillä luonnehdinnoilla on vielä jonkinlainen yhteys itse kieleen, mutta kun murretta sanotaan ”leppoisaksi” tai ”tärkeileväksi”, on puhtaasti kyse kielenkäyttäjistä.

Kielenkäyttäjien luonnehdinnoissa ovat takana selvimmin erilaiset stereotyypit. Suomalaiset heimostereotyypit juontavat juurensa jo 1800-luvun matkakertomuksista ja oppikirjoista, parhaiten ehkä Topeliuksen *Maamme kirjan* heimokuvauksista. Kansanluonne leimaa Suomessa vahvasti edelleen mm. savolaisia ja eteläpohjalaisia, ja hämäläisiä on totuttu pitämään eräänlaisina ”perussuomalaisina” (esim. Leipälä 2000, 74). Semanttisten differentiaalien mukaisissa kyselyissä (JyY 1980–82) itäsuomalaiset murteet – savolaisten ja karjalaisten kieli – saivat opiskelijoilta 1980-luvun alussa myönteisimmät luonnehdinnat lämpimyydessä (lämmintä – viileää), värikkyudessa (värikästä – yksitoikkoista) ja sujuvuudessa (sujuvaa – kömpelöä), ja karjalaiset menivät näissä kaikissa savolaisten edelle. Helsinkiläisten kieli edusti taas viileintä kieltä. Pohjalaisten ja turkulaisten kielestä vastaukset liikkuivat keskivaiheilla, eivät siis ääripäissä, mikä saattoi johtua vastaajien kotiseudusta; on nimitäin huomattava, että vastaajat olivat enimmäkseen itäsuomalaisia.

Useissa eri kyselyissä on pyydetty luonnehtimaan eri murteita myös omin sanoin. Vastaukset viittaavat vain osin kieleen, ja osa luonnehdinnoista liittyy selvästi kielenkäyttäjiin. Seuraavassa luettelossa on esimerkkejä tyypillisimmistä ilmauksista, jotka kuvaavat pikemmin puhujia kuin kieltä (NPM 1980–82; JoY 1998, 2000; JyY 2000, 2001):

Eteläpohjalaisten kieli: vakavaa, rehtiä, isällistä, miehekästä, jäyhää, jäykkää, juroa, karskia, uhoavaa, mahtipontista

Peräpohjalaisten kieli: kiireetöntä, ystävällistä, rehellisenkuuloista, vanhanaikaista, aitoa

Savolaisten kieli: lupsakkaa, leppoisaa, letkeää, huvittavaa, kiertelevää, kieroä

Karjalaisten kieli: leppoisaa, iloista, hyväntuulista, vieraanvaraista

Tamperelaisten kieli: fiksua, rentoa, rempseää, itsevarmaa

Turkulaisten kieli: sivistyneen oloista, elitististä, sisäänpäinlämpiävää, iloista, reipasta

Helsinkiläisten kieli: itsevarmaa, teennäistä, hienostelevaa, tärkeilevää, leuhkaa, tylynkuuloista, ylimielistä

Vielä selvemmin kielenkäyttäjät tulevat esiin vastauksissa, joissa mainitaan kieltä kuvailtaessa jokin leimallinen ihmistyyppi tai ihmisryhmä, kuten *maalaistollot ja vanhat äijät* (savolaiset), *ovelat kauppamiehet ja aina äänessä olevat akat* (karjalaiset), *puukkojunkkarit* (eteläpohjalaiset) tai *klopit ja alemmat sosiaaliluokat* (tamperelaiset). – Kielimuotojen luonnehdinnoista näkyy, että erityisesti nuoret käyttävät värikästä ja tunnepitoista kieltä: esimerkiksi jyväskyläläiset opiskelijat (JyY 2000) keksivät kaikille kysytyille murteille ja kaupunkikielille kymmeniä kuvailevia sanoja.

Myös alueen historia, kansanperinne ja jopa maantiede voivat leimata käsitteitä murteista. Skoone ja Smoolanti ovat Ruotsissa historiallisia raja-alueita, ja niiden murteetkin erotetaan osin tältä pohjalta (Bolfek Radovani 2000, 22–23). Suomessa historialla saattaa olla merkitystä eteläpohjalaisten luonnehdinnassa (esim. isänmaallisuus). Maisemat – lakeudet ja erämaiden hiljaisuus – kuultavat taustalta silloin kun eteläpohjalaista murretta kuvataan savolaistyyppisillä ilmauksilla ”aakeeta ja laakeeta” (NPM 1980–82) ja ”sanoonnat ovat vähä niinko pohojammaan pellot” (Arve 2002, 55) tai peräpohjalaista murretta ilmauksilla ”ylirauhallista” ja ”jänkhällä joikhaamista” (JyY 2000). Tällaisia ihmisiin ja heidän ympäristöönsä liittyviä stereotyyppioita käytetään hyväksi käännöskirjallisuudessa, kun esimerkiksi saaristolaisten tai merimiesten suuhun sijoitetaan lounaissuomalainen murre, vuoristossa asuvien suuhun peräpohjalainen murre tai jos tehdastyöläisten kieltä muokataan tamperelaiseksi hämäläismurteeksi.

6. Loppukatsaus

Kaikilla suomalaisilla ei ole omia kokemuksia eri murrealueiden puhekielestä. Varsinkin nuoret toistelevat stereotyyppisiä hokemia, jotka ovat jääneet mieleen jonkun toisen sanomina: *Elä sie eteläm mies huijo; Luostholle lysthin pithon; Ookko nä(ä) Oulusta; Häjyt tuloo; Toist pualt jocke* (JoY 1998, 2000). Tähänastisissa tutkimuksissa ja kyselyissä onkin käynyt ilmi, että tiedotusvälineet vaikuttavat juuri nuorten käsityksiin. Monet ovat kiinnittäneet huomiota poliitikkojen, toimittajien, urheilijoiden ja muiden julkisuuden henkilöiden murrevoittoiseen ääntämykseen ja puhetapaan, ja murteisiin tai Helsingin puhekieleen on päästy tutustumaan kotimaisten televisiosarjojen kautta (vastauksissa mainittu mm. Metsolat, Reinikainen, Sisko ja sen veli, Salatut elämät). Peräpohjalaisen puhettavan kiireettömyys ja ystävällisyys saattaa hyvinkin pohjautua televisiomainosten antamaan kuvaan. Itärajan takaa tehdyt dokumenttiohjelmat ovat ilmeisesti vaikuttaneet taas siihen käsitykseen, että Karjala on nykynuorten mielestä ”takapajuista seutua” ja karjalaisten kieli on vanhanaikaista. Television lisäksi vastaajat ovat maininneet murteentuntemuk-

sensa taustaksi suomalaisia elokuvia ja kirjoja. (Esim. Leipälä 2000, 75, 77–78.)

Käsitykset kielestä ja sen alalajeista tai kielenpiirteistä muuttuvat kulttuurin ja sukupolvien mukaan. Näennäisaikaisten tutkimusten eri-ikäisillä informanteilla on takanaan varsin erilaisia kokemuksia kielenkäytöstä ja sen presitiiseistä. Nykynuoret eivät tunne aikakautta, jolloin maalaisesta puhetavasta pyrittiin kaupungissa kaikin keinoin eroon, ja vanhemmille saattaa olla outoa se, miten kirjallinen murre on vallannut alueita, joilla sitä ei aikaisemmin voinut kuvitellakaan käytettävän. Siten voi sanoa, että myös sosiaalinen todellisuus, jossa käsitykset murteista ja niiden käyttäjistä ovat muovautuneet, on muuttunut. Tämä on helppo huomata siitä, miten esimerkiksi koulutus ja normatiivisuus tai maalaisuus ja yksilöllisyys ovat eri aikoina vaikuttaneet eri tavalla oman ja toisten puhekielen vertailuun. Viimeaikainen murreaalto on tuonut vanhat aluemurteet uudestaan konkreettisesti ”käden ulottuville”, nyt kirjallisessa muodossa. Lukijat puolestaan ottavat helposti kantaa uusien murretekstien ymmärrettävyyteen, hauskuuteen ja elämyksellisyyteen, onhan niiden keskeisenä tavoitteenakin juuri viihdyttäminen.

Myös käsitykset siitä, mikä vaikuttaa omaan ja toisten kielenkäyttöön, ovat muuttuneet. 1970-luvulla kielentutkijat kyseenalaistivat ajatuksen, että tiedotusvälineet tasoittavat ja yleiskielistävät murteita. Radion ja television vaikutus todettiin yksisuuntaiseksi – eiväthän kuuntelijat ja katsojat keskustele tiedotusvälineiden kanssa. Sosiolingvistikit pitivät aluksi muuttoliikettä tärkeimpänä vaikuttajana puhekielen muuttumisessa ja murteiden tasoittumisessa. Nyt näyttää kielenkäyttäjillä olevan toisenlainen näkemys asiasta: jo vuosikymmen sitten ruotsalaisten työikäisten mielestä radio ja tv olivat ensimmäisellä sijalla kielen muovaajina. Maaltamuutto tuli toisena, koulutus kolmantena, ja näiden jälkeen mainittiin yleisyysjärjestyksessä ymmärrettävyys ja matkustelu. (Bolfek Radovani 2000, 19–20.) Vaikka kyse on kansanlingvivistisistä käsityksistä, ne osoittavat mitä ilmeisimmin muutoksen suuntaa. ”Radio ja tv” saattavat yhä useammin viitata yleisemminkin koko mediaan ja sähköisiin viestimiin, joiden kautta päästään uudenlaiseen kaksi- tai monisuuntaiseen vuorovaikutukseen muiden kanssa. Tekstiviestit, sähköposti ja Internet-keskustelut häivyttävät kirja- ja puhekielen eroa antamalla tilaa puhetta mukailevalle, jopa nonverbaalisia ja paralingvistisiä keinoja (välimerkit, typografia, hymiöt) käytävälle viestinnälle.

Asennekyselyjen vastauksissa on silti otettava aina huomioon vastaajien ”kansanlingvistinen” tausta. Tulkinta on monikerroksista siinä mielessä, että myös vastaajien tulkinta on selvitetävä, mikäli se on mahdollista. Mitä he tarkoittavat murteella, mitä puhekielellä, mitä murteen tasoittumisella ja median vaikutuksella? Miten vastaajien alueellinen ja sosiaalinen tausta ja erityisesti koulutus vaikuttavat kielelliseen tietoisuuteen ja metakielen käyttöön? Murteiden muuttuminen ja tasoittuminen ei ole maallikoille samanlainen il-

miö kuin kielen tutkijoille, jotka seuraavat esimerkiksi äänne- ja muotovarianttien, syntaktisten rakenteiden ja sanaston vaihtumista. Kieleen liittyvä keskustelu haastateltavien kanssa on useiden tutkimusten mukaan suuntautunut helposti pragmaattisiin ja tyylillisiin seikkoihin, kuten sinutteluun ja teitittelyyn tai kiroiluun. Myös vieraan kielen vaikutus sekä vierassanojen, julkisen kielen muoti-ilmausten ja outojen slangisanojen käyttö huomataan helposti. Puhekieli on ei-kielitetieteilijöille siis jotain muuta kuin millaiseksi dialektologit ja sosiolingvistit sen ymmärtävät.

LÄHTEET

Kyselyaineistot

- JoY 1998 ja 2000: Alueellisen variaation tutkimusmenetelmien kurssilla tehty kysely 84 nuorelle (pääosin itäsuomalaisia): mielikuvakarttojen laadinta ja haastattelu murrehavainnoista. Joensuun yliopiston suomen kielen ja kulttuuritieteiden laitos, suomen kieli.
- JyY 1979: Kielenkäyttöä koskevat nauhoitetut asennekyselyt kolmelle Jyväskylässä työskentelevälle tai opiskelevälle ryhmälle (myyjät, liikennöijät ja kansanopiston opiskelijat; 24 naista ja 24 miestä). Jyväskylän yliopiston kielten laitos, suomen kieli.
- JyY 1980–82: Semanttisen differentiaalimukaiset murreasennekyselyt Jyväskylän yliopiston opiskelijoille (58 vastaajaa), Lieksan kauppaoppilaitoksen opiskelijoille (78 vastaajaa) ja Pihlputaan lukiolaisille (27 vastaajaa). Jyväskylän yliopiston kielten laitos, suomen kieli.
- JyY 2000, 2001: Murreasenteita koskevat kyselyt Jyväskylän yliopiston suomen kielen opiskelijoille (alueellisen ja sosiaalisen vaihtelun kurssi; 39 + 30 vastaajaa). Jyväskylän yliopiston kielten laitos, suomen kieli.
- JyY 2002: Suomen kielen opiskelijoiden dialektologian kotehtävät: termikysely ja länsisuomalaisilla piirätetyt mielikuvakartat. Jyväskylän yliopiston kielten laitos, suomen kieli.
- NPM 1979: Nykysuomalaisen puhekielen murros, Jyväskylän osatutkimuksen haastattelut. Jyväskylän yliopiston kielten laitos, suomen kieli.

Muut lähteet

- Aakusti 3–4/1996, 1–2/1997. Savon kielen seuran jäsenlehti. Kuopio.
- AGHEYISI, REBECCA – FISHMAN, JOSHUA A. 1970: Language Attitude Studies. A Brief Survey of Methodological Approaches. *Anthropological Linguistics* 12:5 s. 137–157.
- ANDERSSON, LARS-GUNNAR 2001 [1985]: *Fult språk. Svordomar, dialekter och annat ont*. Femtonde tryckningen. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Anthropological Linguistics*. A Publication of the Archives of Languages of the World. Anthropological Department, Indiana University.
- ARVE, LAURA 2002: *Murtaen, sortaen vai juuret irti repien? Katsaus jyvaskyläläisopiskelijoiden murreasenteisiin*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston kielten laitos, suomen kieli.
- BOLFÈK RADOVANI, JASMINA 2000: *Attityder till svenska dialekter – en sociodialektologisk undersökning bland vuxna svenskar*. SoLiD nr 13. FUMS Rapport nr 201. Uppsala: Uppsala universitet.
- DEPREZ, KAS – PERSOONS, YVES 1987: Attitude. ULRICH AMMON, NORBERT DITTMAR ja KLAUS J. MATTHEIER (toim.), *Sociolinguistics 1. An International Handbook of the Science of Language and Society* s. 125–132. Berlin – New York: Walter de Gruyter.

- ESKELINEN, UNTO 1997: *Tavvoo savvoo. Savon kielen sanakirja*. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.
- HAMMERMO, OLLE – STRÖMQUIST, SIV – MOLIN, RICHARD 1981: "Vi har inte lust att prata nån jäkla rikssvenska!" *En dialektsociologisk enkätundersökning bland gotländska gymnastielever*. FUMS rapport nr 94. Uppsala: Uppsala Universitet.
- HULTGREN, SVEN O. 1978: *Dialekt och standardspråk i övre Dalarna*. FUMS rapport nr 62. Uppsala: Uppsala Universitet.
- HYLKILÄ, JENNI 2001: *Reisjärven murteen ea, eä ja oa, öä -yhtymät*. Proseminariesitelmä. Joensuun yliopiston suomen kielen ja kulttuuritieteiden laitos.
- JANTUNEN, ANU 2001: *Punkaharjun lukiolaisten tunnistamat murremuodot*. Proseminariesitelmä. Joensuun yliopiston suomen kielen ja kulttuuritieteiden laitos.
- JUSSILA, RAIMO 1998: *Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä*. SKST 696.
- KALAJA, PAULA 1996: "Englanti valloittaa mielen". Kieliasteiden tutkimisesta. MINNA-RIITTA LUUKKA, AILA MIELIKÄINEN ja PAULA KALAJA (toim.), *Kielten kuulossa* s. 205–211. Jyväskylä: Korkeakoulujen kielikeskus, Jyväskylän yliopisto.
- KALAJA, PAULA – HYRKSTEDT, INKERI 2000: "Heikot sortuu elontielle": asenteista englannin kieleen. PAULA KALAJA ja LEA NIEMINEN (toim.), *Kielikoulussa – kieli koulussa* s. 369–386. AFinLA:n vuosikirja 2000/n:o 58. Jyväskylä: Suomen soveltavan kielitieteen yhdistys AFinLA.
- KALLIOLA, MARJA-LIISA 2002: *Miten nuoret ymmärtävät kirjoitettua savon kieltä?* Proseminariesitelmä. Jyväskylän yliopisto, Avoin yliopisto.
- KAMKERIS, MARJA 2002: *Sanomalehdessä käytetyn murteellisen kielen tunnistaminen*. Proseminariesitelmä. Jyväskylän yliopisto, Avoin yliopisto.
- KARHU, KERTTU 1998: *Eheroon tarhaan. Etelä-Pohjanmaan murteen sanakirja*. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.
- KETTUNEN, LAURI 1930a: *Suomen murteet I. Murrenäytteitä*. SKST 188.
- 1930b: *Suomen murteet II. Murrealueet*. SKST 188.
- Kielikello*. Kielenhuollon tiedotuslehti. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
- KOSKI, MAUNO 2002: Murteet muodissa. ILONA HERLIN, JYRKI KALLIOKOSKI, LARI KOTILAINEN ja TIINA ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ (toim.), *Äidinkielen merkitykset* s. 49–74. SKST 869.
- KSML = Keski-Suomen murteet tunnetaan huonosti. *Keskisuomalainen* 24.2.2002 s. 5.
- LABOV, WILLIAM 1978 [1972]: *Sociolinguistic Patterns*. Oxford: Basil Blackwell.
- LABOV, WILLIAM 1979: *The Study of Language in its Social Context*. J. B. PRIDE ja JANET HOLMES (toim.), *Sociolinguistics* s. 180–202. First published 1972. Penguin Modern Linguistics Readings. Harmondsworth: Penguin Books Ltd.
- LEINO, PIRKKO 1968: *Suomalaiset matkimukset*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LEIPÄLÄ, SANNA 2000: *Haapajärven murreasenteista*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston kielten laitos, suomen kieli.
- LONG, DANIEL 1999: *Geographical Perceptions of Japanese Dialect Regions*. DENNIS R. PRESTON (toim.), *Handbook of perceptual dialectology, Volume 1* s. 177–198. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- MIELIKÄINEN, AILA 1981: *Murre, kielenkäyttäjä ja asenteet*. AILA MIELIKÄINEN (toim.), *Nykysuomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän osatutkimus. Raportti 2* s. 91–126. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 24.
- 1997: *Puhdasta suomea Suomen sydämessä*. ILKKA NUMMELA (toim.), *Jyväskylän kirja. Katsauksia kaupunkielämän vaiheisiin 1940-luvulta 1990-luvulle* s. 86–95. JYY:n kotiseutusarja 33. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki.
- 2001: *Kirjoitettua murretta*. *Kielikello* 4/2001 s. 4–7.
- NIEDZIELSKI, NANCY A. – PRESTON, DENNIS R. 2000: *Folk Linguistics. Trends in Linguistics. Studies and Monographs* 122. Berlin: Mouton de Gruyter.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986: *Kieliyhteisön vaihto ja muuttajan identiteetti*. Tietolipas 100. Helsinki: SKS.
- NS = *Nykysuomen sanakirja I–VI*. Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY. 1951–65.
- OJANSUU, HEIKKI 1904: *Lisiä ð:n historiaan: ð > l. Virittäjä* 8 s. 65–68.
- 1908: *Kansa murrehavaintojen tekijänä. Virittäjä* 12 s. 9–13.
- OSGOOD, CHARLES E. – SUCI, GEORGE J. – TANNENBAUM, PERCY H. 1957: *The measurement of meaning*. Urbana: University of Illinois Press.
- PAAVOLA, LIISA 1987: *Talar ni svenska vai puhunko suomea? Kaksikielisen helsinkiläisen kielelli-*

- nen identiteetti ja valintatilanteet.* Opera Fennistica & Linguistica 1. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- PALANDER, MARJATTA 1982: Havaintoja nuoren polven murteenkäytöstä ja -tuntemuksesta. *Virittäjä* 86 s. 164–176.
- 1987: *Suomen itämurteiden erikoisgemmaatio.* SKST 455.
- 2001: Kansan käsityksistä lingvistiikkaa. *Virittäjä* 105 s. 147–151.
- PAUNONEN, HEIKKI 1982a: Muuttuvat puhesuomen muodot. MAIJA LARMOLA (toim.), *Kouluikäisten kieli* s. 130–152. Tietolipas 88. Helsinki: SKS.
- 1982b: Suomen kielen sosiolingvistinen vaihtelu tutkimuskohteena. M. K. SUOJANEN ja PÄIVIKKI SUOJANEN (toim.), *Sosiolingvistiikan näkymiä* s. 35–110. Helsinki: Gaudeamus.
- PRESTON, DENNIS R. 1989: *Perceptual Dialectology. Nonlinguists' Views of Areal Linguistics.* Topics in Sociolinguistics 7. Dordrecht: Foris Publications.
- 1999: *Handbook of Perceptual Dialectology. Volume 1.* Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- PS = *Suomen kielen perussanakirja 1–3.* Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, VAPK-kustannus/Painatuskeskus. 1990–94.
- PUNTTILA, MATTI 1998: *Haaskannäköinen tyttö. Kielikaskuista murrematkimuksiin.* Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
- 2001: *Pilkettä silmäkulmaan. Kielikaskuista sanaleikkeihin.* Helsinki: WSOY.
- PÄLLI, PEKKA 1999: Asenteet diskursiivisena toimintana. URHO MÄÄTTÄ, PEKKA PÄLLI ja MATTI K. SUOJANEN (toim.), *Kirjoituksia sosiolingvistiikasta* s. 123–150. Folia Fennistica & Linguistica 22. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- RAPOLA, MARTTI 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot.* SKST 283.
- RISSANEN, MARI 1999: *”Olen kaenuulainen”.* Kainuulaisten nuorten asenteista murteita ja omaa puhekieltään kohtaan. Proseminaaarisitelmä. Jyväskylän yliopiston kielten laitos, suomen kieli.
- SALOMAA, LEENA 1981: Turkulaisten kielellisistä asenteista. *Sananjalka* 23 s. 51–62. *Sananjalka.* Suomen Kielen Seuran vuosikirja. Turku.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. Helsinki.
- SUIHKONEN, PAAVO 1992: *Klusiilien vaihtelusuhteet Kala- ja Lestijokilaakson murteissa.* SKST 577.
- TRUDGILL, PETER 1986: *Dialects in Contact.* Language in Society 10. Oxford: Basil Blackwell.
- TUOMI, TUOMO 1985: Saateeksi. *Suomen murteiden sanakirja. Ensimmäinen osa* s. V–VIII. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Valtion painatuskeskus.
- 1989: *Suomen murteiden sanakirja. Johdanto.* Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Valtion painatuskeskus.
- WIIK, KALEVI 1985: Suomen murteiden vokaalien kestoista. OLLI AALTONEN ja TIMO HULKKO (toim.), *Fonetiikan päivät.* Turku 1985. Fonetiikan päivillä Turun yliopistossa 30.–31.8. pidetyt esitelmät. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 26.
- Virittäjä.* Kotikielen Seuran aikakauslehti. Helsinki.
- VIRTARANTA, PERTTI 1946: *Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria I. Konsonantit.* SKST 230.
- VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja 1–2.* Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Valtion painatuskeskus. 1985, 1994.

AILA MIELIKÄINEN – MARJATTA PALANDER: *Finnish attitudes to dialects*

Research into linguistic attitudes is based on sociological and socio-psychological attitude study. Over the past decades perspectives and methods have multiplied and the study of attitude among dialectologists has progressed towards becoming a form of folk linguistics, whereas socio-linguistics has been joined by discourse attitude study.

This paper presents research on Finnish attitudes to dialect. Finnish dialectologists have long drawn attention to the differences between dialects (e.g. Ojansuu 1908, Kettunen 1930a and 1930b, Virtaranta 1946). In modern research into the spoken languages informants have, since the 1970s, been asked their opinion of their own speech and that of their neighbourhood. At the universities of Jyväskylä and Joensuu in recent years attitude to dialect has been ascertained through several different surveys; the methods used have been, for example, drawing dialect maps, defining the linguistic arrangements of urban areas, and also various questionnaires and interviews, for the most part the observations of youth and opinions about local dialects.

These surveys revealed that while dialects are generally considered to be related to regions, they are also associated with urban vicinities. The most often mentioned region was Savo, followed by Lapland (Lappi), Ostrobothnia, Häme and Karelia. Along with the regional dialect the urban dialect has an increasingly important status in people's minds. Of the urban dialect areas mentioned Turku was by far the most common, followed by Oulu, Rauma and Tampere. This ordering was almost the same both for Eastern and Western dialect respondents. Also in the assessment of the position of the standard language in urban areas Turku was placed last, which means it was the most dialect sensitive, whereas the Jyväskylä district in central Finland was most representative of the standard language. Since the 19th century the spoken language of the Jyväskylä district has been considered "pure", because in those days the town was completely Finnish speaking. The speech of the district around the capital, Helsinki, is regarded as standard or slang. As far as dialect description is concerned this area is rather negatively considered.

Although ordinary language users speak of "dialect words" in describing dialectal differences, they usually mean phonological features such as the weak grade variants *r* and *l* in place of *t*, or inter-vocalic *h*. Less noticeable are morphological and syntactic differences. In practical cases, attention has been drawn to certain differences of meaning in the vocabulary (*iitikka* 'cow' in western dialects, 'gnat' in the east). Prosodic differences, for example intonation ("melody"), greater duration of vowels or loudness, have been observed by respondents. Pragmatic and stylistic change was also noticed. More easily recognised are stigmatised features and those that differ from one's own dialect.

Attitude to dialects has a long history. Even in the 19th century in his work *Maamme kirja* (The Book of Our Country), Topelius described stereotypes. As an example, the southern Ostrobothnian dialect has been given a strong identity and characterised as "honest", "benevolent" or "manly". Those from eastern Finland are generally considered loquacious and have a positive image: the Savo dialect is said to be "jovial" and "humoristic" and the Karelian dialect "happy" and "joyful". In describing dialects in this way ordinary language users make reference to speakers of the dialect in question. Dialects are often evaluated also according to an impression of amusement, whereas aesthetic considerations are not an essential in evaluating dialects.

Nowadays, awareness of dialects has been helped by the fact that the media projects images of regional dialects in different ways. Even if contact between dialect speakers is on the decrease, the connection is still maintained through advertising slogans, television series and celebrities' dialectal speech style. In recent years many familiar cartoon strips, religious texts and other pieces of literature have been translated into dialect in Finland.